

вільного волевиявлення з метою змусити особу (осіб) здійснити певні дії або утриматись від їх здійснення.

П. може прикриватися зовнішніми факторами, пояснюватись обставинами, необхідністю, опосередковуватись явними або прихованими погрозами. Як правило, П. здійснюється через негативну мотивацію, через застосування насильства або загрози його застосування. П. може забезпечуватись і позитивною мотивацією. У цьому випадку в об'єкта П. викликають інтерес, заради реалізації якого особа вчиняє діяння всупереч своїй волі. Процес П. являє собою зняття самотійності індивідуальної волі. Вільна воля виявляється водночас метою і засобом П.

Розрізняють види П. Так, залежно від об'єкта впливу П. є психічним, матеріальним, фізичним та організаційним. Психічний П. орієнтований на свідомість особи (або підсвідомість) з метою визначити її поведінку. Фізичний П. спрямований на фізичне буття і його вияви, а саме на свободу, недоторканність та ін. Матеріальний П. застосовується з метою досягнення бажаної поведінки суб'єкта шляхом впливу на його матеріальну сферу, наприклад, покладення обов'язку компенсації збитків. Організаційний П. реалізується шляхом створення перешкод організаційного характеру, які унеможливають досягнення певної мети, або ж шляхом створення стимулів, які підштовхують об'єкт П. вчинити діяння всупереч своїй волі.

ПРИМУС – непрямий, прикритий тиск, що виявляється у фізичному або психічному впливі на фізичну особу (осіб), спрямований на придушення

Залежно від способу впливу на об'єкт П. може бути фізичним або психічним.

Залежно від суб'єкта П. він може бути державним і недержавним.

Державний П. – це сукупність заходів психічного, фізичного, матеріально-го чи організаційного впливу, що застосовуються уповноваженими суб'єктами в установленому законодавством порядку, незалежно від волі суб'єктів застосування з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку і громадської безпеки, запобігання правопорушень. Види державного П. можна класифікувати за різними критеріями. Залежно від предмета правового регулювання державний П. може бути адміністративним, кримінальним, цивільно-правовим, дисциплінарним. Залежно від нормативних підстав – матеріально-правовим і процедурно-процесуальним. Виокремлюють й інші критерії класифікації.

Держава повинна і застосовувати П., і перешкоджати його неправомірному застосуванню. Юридично забезпечена можливість застосовувати П. одержала назву права П. Це право належить виключно державі. Межі П., умови його застосування, правові відносини, що при цьому виникають, визначаються нормативно-правовими актами держави. Державний П. можна розглядати як загальний метод управлінської діяльності. Застосування цього методу є припустимим лише на підставі закону, в межах і в порядку, визначеному ним. Держава змушує суб'єкта права незалежно від його волі і бажання вчиняти певні діяння. За наявності правопорушення суб'єкт змушений зазнати несприятливих наслідків, визначених правовою нормою. Найчастіше П. пов'язується з юридичною відповідальністю. Ці поняття співвідносяться між собою як ціле і частина, тобто поняття «державний П.» включає

в себе і поняття «юридична відповідальність». Санкція, що є реалізацією ретроспективної юридичної відповідальності, здатна справляти запобіжний вплив на поведінку суб'єкта права. Інші ж заходи державного П. такого впливу не справляють. Наприклад, віндикація майна у добросовісного набувача не призначена для упередження правопорушення, водночас таке упередження є одним із її юридичних наслідків.

Загроза застосування санкції правової норми ґрунтується на наявності останньої. Щоб уникнути в майбутньому негативних наслідків, передбачених санкцією правової норми на випадок її порушення, учасники правовідносин з моменту прийняття правової норми змушені співвідносити свої вчинки з вимогами цієї норми. Отже, встановлена у правовій нормі санкція, вже є засобом П. до належної правомірної поведінки.

Заходи державного П. у деяких випадках виходять за межі не лише санкцій, а й взагалі юридичних наслідків поведінки. Такими є деякі заходи, що застосовуються в разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин. Не можна розглядати як юридичні наслідки поведінки і так званий процесуальний П., наприклад, запобіжні заходи у кримінальному процесі, що застосовуються до обвинуваченого (у виняткових випадках – до підозрюваного) або підсудного, якщо є підстави вважати, що вони, перебуваючи на волі, сховаються від слідства і суду, перешкоджають встановленню судом істини, вчинять злочин. До таких заходів слід віднести митний огляд, примусове лікування, перевірку документів.

Загроза П. є одним із заходів, що застосовуються державою, щоб запобігти П. одного суб'єкта щодо іншого. Потенційний об'єкт П., на якого таким чином впливає держава, може уникнути небажаних для себе наслідків, якщо не буде порушувати права інших осіб, якщо належним чином виконуватиме свої обов'язки. Загроза П. у цьому випадку стає мотивом правомірної поведінки.

П. недержавний здійснюється приватною особою, яка не має жодних владних повноважень стосовно особи, яку примушує. Такий П. найчастіше виявляється пов'язаним з використанням фізичної сили. При цьому за будь-яких умов психічний вплив у П. є основоположним. Психіка людини зазнає інформаційного впливу завдяки різним засобам за допомогою різних способів. Страх, навіювання, прийоми маніпулювання людиною здатні пригнічувати волю не менше ніж фізичне насилля. Можна перешкодити будь-якій справі, створюючи на шляху особи безмежну кількість перепон, навіть розпускаючи плітки. Плітки – це складова суспільної думки і, разом з тим, елемент прихованого механізму контролю мас або неформальних лідерів над лідерами формальними, або просто особами, яким намагаються зашкодити. Страх перед плітками, які можуть вплинути на репутацію людини, є одним із факторів, що визначають поведінку конформістів або досить обережних людей. Адже за допомогою пліток знижується довіра до людини, породжуються негативні емоції та конфліктні ситуації. У цьому полягає тактична функція пліток, які, разом із тим, стають могутнім засобом П.

П. може бути криміногенним фактором. Разом із тим П. може бути і фактором, що сприяє вирішенню конфліктних ситуацій.

Крайньою і найбільш жорсткою формою П. є насильство (див. *Насильство*).

Лит.: Антропология насилия / отв. ред. В. В. Бочаров и В. А. Тишков. СПб., 2001; Ольшанский Д. Политическая психология. СПб., 2002; Шевчук О. М. Засоби державного примусу у правовій системі України. О., 2005; Принуждение. URL: <http://www.psychologos.ru/articles/view/prinuzhdenie>.

В. І. Тимошенко.